

Kommentar

Danmarks historie 1500-1800

Af Knud J. V. Jespersen

Alex Wittendorff: *På Guds og Herskabs nåde, 1500-1600*. Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie, bind 7. Red. af Olaf Olsen. (Kbh. 1989). 398 s., ill. 280,- kr.

Benito Scocozza: *Ved afgrundens rand, 1600-1700*. Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie, bind 8. Red. af Olaf Olsen. (Kbh. 1989). 373 s., ill. 280,- kr.

Ole Feldbæk: *Den lange fred, 1700-1800*. Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie, bind 9. Red. af Olaf Olsen. (Kbh. 1990). 383 s., ill. 280,- kr.

Helheden

Vi skal være lykkelige for den store bredde og spændvidde i moderne dansk historisk videnskab, formaner værkets hovedredaktør, rigsantikvar Olaf Olsen i programmerklæringen for det nye værk, som er aftrykt i seriens første bind. Holder man sig denne formaning efterretteligt, opfyldes man uundgåeligt af stor lykkefølelse efter læsning af de tre bind, dækkende de tre århundreder mellem 1500 og 1800. De er nemlig så forskellige, som tænkes kan. De spænder fra Alex Wittendorffs udpræget mentalitetshistoriske behandling af 1500-tallets historie over Benito Scocozzas klassekampbetonede skildring af det forstemmende 1600-tal til Ole Feldbæks stofmættede og velfunderede fremstilling af oplysningsårhundredets

danske historie. Binde tre repræsenterer tre så forskellige grundopfattelser af, hvad Danmarkshistorie er og bør være, at det kan falde læseren svært at bringe fremstillingerne i indbyrdes sammenhæng og se dem som en fortløbende beskrivelse af samme genstand, det danske samfunds historie 1500-1800. Pluralitetens mest iøjnefaldende omkostning er med andre ord tab af overblik og sløring af lange perspektiver. Men det bør vi altså ifølge hovedredaktøren ikke være så kedede af.

Vi kan såmænd også ligeså godt gøre en dyd af nødvendigheden, for alternativet ville vel have været et enkeltmandsværk som f.eks. Ludvig Holbergs eller C.F. Allens, hvor ét konsistent fortolkningssynspunkt kunne føres igennem fra ende til anden. En sådan tanke er i vores dage ikke blot urealistisk, men også i strid med historievidenskabens nutidige struktur. Universitetsansatte historikere – og forfatterpanelet er først og fremmest sammensat af sådanne – er jo nu om dage ikke generalister med hel historien som genstandsområde, men professionelle specialister i enkelte aspekter af historien eller i særlige, afgrænsede perioder. Derfor havde værkets hovedredaktion heller ikke noget reelt alternativ til den fremgangsmåde, som blev resultatet, nemlig sammensætning af et stort, alsidigt forfatterpanel af indsigtfulde og velskrivende specialister, som i tur og følge kunne bage hver deres skive – typisk med en tykkelse på 100 år – af

Danmarkshistorien. Den uundgåelige pris for denne løsning er så blot, at de enkelte skiver ikke altid kan føjes sammen, og at det samlede resultat i hvert fald ikke kan lignedes ved et formbrød.

Fælles for de tre her foreliggende bind er imidlertid, at alle forfatterne har en velartikuleret holdning til deres stof, at de er dybt fortrolige med deres respektive perioder, og at de formår at formidle deres viden i et ukunstlet og læseværdigt sprog. Fælles er også en høj teknisk standard. Bøgerne er smukke og velredigerede. Teksten er opdelt i korte, rappe afsnit, og korrekturlæsningen er omhyggelig som sjældent set. Billedmaterialet, som består af fremragende farve- og sort-hvide gengivelser, er originalt og fantasifuldt valgt, således at det på glimrende vis supplerer og understøtter teksten. Det er righoldigt og rigeligt – det sidste endda i en sådan grad, at det undertiden truer med helt at overskygge selve teksten. Nærværende anmelder har faktisk ofte under læsningen grebet sig selv i at udstøde et puritansk suk over nu igen at måtte tage øjnene fra teksten for at kigge billeder og studere de kompakte billedtekster. Men sligt siger man selvfølgelig ikke højt, når man ved, hvilken endeløs umage det store illustrationsmateriale repræsenterer.

Dermed hører fællestrækkene op. Tilbage står forskellighederne, som er så dominerende, at bindene nødvendigvis må karakteriseres hver for sig og i deres egen ret.

1500-tallet

Alex Wittendorff indleder sit bind om 1500-tallet med at fundere over begrebet middelalderen, som lige siden 1500-tallet har været benyttet som led i argumentationen for et skarpt brud i Europas historie netop omkring 1500. Dette brud kendetegnes ved nøgleord som opdagelser, reformation, renaissance

og humanisme. I samklang med nyere synsmåder er Wittendorffs opfattelse, at der nok i en hel del henseender var tale om et nybrud i årtierne omkring 1500, og at disse på langt sigt også fik dybtgående indflydelse på den europæiske civilisations udvikling. Men bortset derfra var de nye strømninger først og fremmest intellektuelle overklassefænomener, som kun langsomt og under stor modstand trængte ud til den brede befolkning. Derfor var der, fastslår han, i mange henseender tale om en udstrakt grad af kontinuitet hen over brudfladen, ikke mindst når tingene ansues fra almindelige menneskers synsvinkel.

Dermed har han allerede fra starten anslået sit hovedanliggende, som er at afdække og følge århundredets store kulturkamp mellem gamle traditionelle værdier og den nye kulturelites normer, således som disse formuleredes af den lutherske øvrighed, gejstlig som verdslig. Men først afslutningsvis formulerer han klart sin opfattelse af århundredets centrale problematik »som en kulturel og politisk elites bestræbelse på at få sin egen kultur gjort enerådende i tidens almene forestillingsverden, og at få statsmagtens dominans i stændersamfundet til at slå igennem som en enhedskultur« (s. 377). Hans konklusion er, at disse bestræbelser aldrig lykkedes fuldt ud. Gamle indgroede forestillinger og normer levede fortsat deres eget stille, sejge liv blandt almindelige mennesker, uanfægtet af disciplineringsbestræbelserne oven fra. Prisen derfor var imidlertid, at den menige dansker i 1500-tallet på flere og flere af tilværelsens områder måtte leve sit liv på Guds og Herskabs nåde, som bindets titel lyder.

Det er således ikke bagatelproblemer eller historiske overfladefænomener, som bindet sætter på dagsordenen, men derimod eksistentielle spørgsmål

som selve tilværelsesfortolkningen og kernen i tidens forestillingsverden. Indfaldsvinklen er med andre ord mentalitetshistorisk. Grundopfattelsen er, at det vigtigste i historien er det, der sker i folks hoveder, og at bevidsthedsforandringer repræsenterer en afgørende dynamisk kraft i den historiske proces. Wittendorffs fortolkning lægger dermed betydelig afstand til den ældre radikale historikertradition, som var tilbøjelig til at placere hovedvægten på materielle faktorer som drivkraft. Dermed være ikke sagt, at Wittendorff ignorerer sådanne faktorer, blot at de underordnes det mentalitetshistoriske grundsynspunkt.

Fokuseringen på det bevidsthedsmæssige gør bindet til spændende og underholdende læsning. Fremstillingen er formet pædagogisk og i et sprog, som lader pointer træde klart frem. Den virker derfor ikke fortænkt, selv om det er åbenbart, at den er frugten af dyb indsigt og årelang kamp med det svært tilgængelige stof. Teksten har tydeligvis vundet betydeligt ved, at forf. i årenes løb har haft lejlighed til at fremlægge sit stof i talrige foredrag og folkeuniversitetskurser.

I betragtning deraf kan det måske godt virke en anelse småligt at besvære sig over nogle få trykfejl, som har underdraget sig korrekturlæserens skarpe blik. Men alligevel. Tre steder i teksten (s. 33, 108 og 379) forekommer det af journalister så yndede udtryk »grundliggende«, hvor der burde have stået »grundlæggende«. Den gamle fynske landsby, som nu er opslugt af Odense, hedder altså ikke Hjallesø som anført s. 181, men Hjallesø, og »tømmerværkerne« i billedteksten s. 336 skal vel være »tømmermærkerne«, hvis der skal være mening i sætningen. Man finder desuden et par huskefejl om udenlandske anliggender, som forf. tilsyneladende ikke har et helt fortroligt forhold til.

På s. 19 nævnes, at »Henrik 8. af England var begyndt at bygge sådanne krigsskibe omkring 1490.« Det har han nu haft svært ved, eftersom han først blev født året efter og ikke blev konge før i 1509. Der menes naturligvis Henrik 7. Franz 1.s konkordat med Pavestolen blev indgået 1516 og ikke, som anført s. 102, i 1517. Endelig er det svært at genkende Caspar Paludan-Müller på billedet s. 380. – Sådanne småting forstyrrer dog ikke hovedindtrykket af et omhyggeligt gennemarbejdet værk, som rummer en sand rigdom af ny information om stort og småt. Man belæres således også om, at ordet kusk har sin oprindelse i det ungarske bynavn Kocs, hvor der fremstilledes Kocs- eller kuskvogne (billedteksten s. 350). Så blev man så i log.

Selve fremstillingen falder i to næsten lige store dele, der er opdelt i mindre kapitler og underafsnit. Første del har overskriften »Den nødvendige Reformation« og dækker tiden fra 1500 til og med statskuppet 1566. Den omfatter siderne 11-206. Anden del hedder »En bedre Ordning og Reformation« og omhandler resten af århundredet. Sidetalsmæssigt går den fra s. 209 til s. 377. Alene disse sidetalsangivelser viser en klar overprioritering af århundredets første del, hvorimod sidste del behandles mere stedmoderligt. Der er der i og for sig intet forunderligt, for det var jo netop i 1500-tallets første halvdel, at det nye bevidsthedsparadigme satte sig igennem over for det gamle middelalderlige og manifesterede sig i den lutherske reformation og den nye statsopfattelse. Det kræver selvfølgelig albuenum at beskrive denne udviklede omformningsproces. Sidste del af århundredet var ifølge forf.s helhedssyn derimod nærmest disciplinerings-tidssalder, hvor den herskende elite, konge og rigsråd, bistøt af den lutherske gejstlighed søgte at pitvinge hele be-

folkningen den nye omverdensopfattelse. Denne disciplinering kan naturligvis beskrives kortere.

Der er således – trods den tilsyneladende omfangsmæssige skævhed – ganske god overensstemmelse mellem forf.s helhedssyn, værkets hovedtese og fremstillingens disposition. Samtidig får vi for første gang præsenteret en bred og indtrængende behandling af 1500-tallets store bevidsthedsmæssige brydninger. Denne behandling fører læseren langt ind i realiteterne bag de lidt stereotype etiketter – reformation, renaissance, humanisme og folkereligiøsitet – som almindeligvis hæftes på dette turbulente århundrede. Det er en betydelig intellektuel præstation.

Som omkostning ved denne konsekvente fortolkning må vi tage med i købet, at forhold, som med god ret også kan betragtes som væsentlige, nedtones eller helt fortaber sig. Det gælder således udenrigs- og sikkerhedspolitiske forhold, som kun behandles perifert – og i forbindelse med omtalen af Syvårskrigen svinder ind til nærmest arupske dimensioner. Det gælder videre perioden under formynderregeringen samt i nogen grad også beskrivelsen af statens finanser og det formelle magtapparat. Dog noterede nærværende anmelder sig med interesse oplysningen s. 320 om, at arverigetanken blev luftet i skuespilform allerede ved hertug Christians hyldning på Viborg Landsting 1584. Dermed er denne tanks rødder på dansk grund sporet 12 år længere bagud end hidtil konstateret.

Wittendorff har langt hen bygget sin fremstilling op om Poul Helgesens, Peder Palladius' og Niels Hemmingsens skriftlige efterlandenskaber. De tre lærde teologer afløser så at sige hinanden som vore ciceroner på turen gennem 1500-tallets mentale danske landskab, og fremstillingen former sig langt hen som fortolkninger af disses udsagn.

Det giver en ganske god balance mellem empiri og fortolkning i fremstillingen, som yderligere uderstøttes af det fine billedmateriale – hvoriblandt mange motiver fra kalkmalerier – samlet og systematiseret af Charlotte Appel.

Med Wittendorffs bind har vi fået den hidtil mest konsistente fremstilling af 1500-tallets usynlige historie – den mentale – baseret på indsigtfuld og eftertænksom fortolkning af dens synlige levn. Vi har tillige fået en fremstilling af reformationsårhundredet, hvor det for en gangs skyld ikke er skrivebords-teologien, som er i centrum, men derimod den lange, sejge kamp om sjælene ude i sognene – en kamp, som på ingen måde var slut i 1536. Da begyndte den faktisk først for alvor. I denne kamp spillede de for historikeren ellers usynlige befolkningsgrupper – bønderne, kvinderne og de fattige – en vigtig rolle. De var nemlig de egentlige bærere af folkereligiøsiteten, af den vigende mundtlige kultur over for den lutherske øvrigheds anmasselser og magtelitens nye skriftlighed. Det er Danmarkshistorie fra en uvant, men spændende synsvinkel. Så må man tage med, at fremstillingen med sin fokusering på folkekultur og dagligliv og sin negligering af udenrigske forhold undertiden godt kan virke lidt indeklemmt og provinsiel. Provinsialisme med indsigter som i denne fremstilling er der ikke noget ondt i.

1600-tallet

Det er sjældent, at man får et så vel-skrevet bind som Scocozzas i hånden. Han behersker suverænt kunsten at holde læserens opmærksomhed fangen fra først til sidst. Med dygtig anvendelse af stilistiske virkemidler fører han os på en varieret og oplevelsesrig rejse gennem 1600-tallets omskriftelige historie fra de lykkelige og fremgangsrige år i den unge Christian 4.s tid til ar-

modsårene under de første enevoldskonger. Uanset at emnet ikke i sig selv indbyder til større morskab, er der sprogligt set tale om én lang lystrejse. Sprogdragten er ukunstlet, nærmest kemisk rensat for fremmedord, præget af nogen ironisk distance til stoffet, men alligevel fyldt med rammende formuleringer. Højest når forf. stilistisk set nok i det korte afsnit om Den tornekronekongen (s. 179-81), som rummer en betagende smuk og indfølt karakteristik af Christian 4. – dets lige skal man lede længe efter. Det er ikke forgæves, at Scocozza har stået i skrivelære hos Svend Ellehøj.

Fremstillingens indholdsmæssige forbillede er imidlertid i højere grad at finde hos Erik Arup end hos Ellehøj. Arup veg aldrig uden om at forholde sig personligt til sit stof, og han forblev altid tro mod sit grundsynspunkt, som var, at Bjørn, der ryddede skov i Suserup, betød mere for Danmarks historie end nok så mange konger og krige. Samme materialistiske grundsyn finder vi i Scocozzas fremstilling, hvor det tillige er udbygget med et klassekampskema – ikke af den forenkede, firkantede slags, men i form af en sofistikeret model, som indfanger det 17. århundredes brutale undertrykkelsesmekanismer fra top til bund i samfundet.

I en vis forstand er Scocozzas egentlige hovedanliggende blotlæggelse af disse udviklede, men effektive undertrykkelsesmønstre, som prægede det danske samfund i 1600-tallet: Den ortodokse lutherdoms hårdhændede disciplinering af livsudfoldelsen, kongemagtens udnyttelse og undertrykkelse af undersåtterne, godsejernes undertrykkelse af bønderne, undertrykkelsen i lokalsamfundene, mandens undertrykkelse af kvinden etc. Med den energiske fokusering på så megen elendighed og tvang er det ikke forunder-

ligt, at fremstillingens undertone er misantropisk og konklusionen dystert: »For flertallet af befolkningen blev 1600-tallet armodens århundrede, et koldt århundrede, hvor alt frøs til, som sundene og bæltene gjorde det vinter efter vinter. Ingen høfpragt og intet herligt selskab på herræsæderne kunne skjule stilstanden i landsbyerne og i de fleste af rigets købstæder.« (s. 349).

Scocozzas sympati ligger klart hos den lidende og undertrykte befolkning, hvis hårde og slidsomme dagligdag han belyser med mange velvalgte eksempler hentet fra tingbøger, kirkebøger o.lign. Samtidig har han et skarpt blik for den magtbrynde, naragtighed og tomhed, som ofte prægede livet og adfærdsmønstrene i de højere cirkler. Kun få af magtens mænd undgår derfor at blive spiddet på Scocozzas spidse, ironiske pen. Eneste bemærkelsesværdige undtagelser er faktisk Christian 4., som er genstand for en vis nuanceret sympati, og dennes svigersøn og ærke rival Corfitz Ulfeldt – den nye tids mand, hvis valgsprog lød: »Tout le monde est une farce et se gouverne par opinions.« Valgsproget s ironiske distance til omgivelserne finder tydeligvis en vis genklang hos Scocozza, og det er måske baggrunden for den relativt udførlige beskrivelse af rigshofmesterens storhed og fald og også for den fascination, som kan anes i karakteristikken af ham. I kontrast dertil karakteriseres Hannibal Sehested blot som »en mesterlig vejrhone« (s. 219). Der er forskel på folk.

I kontrast til de modsvarende bind i Gyldendals universitetslærebog i Danmarks historie anskuer Scocozza det danske samfund fra neden, fra undersåtterens synsvinkel. Deraf følger, at skildringer af dagligliv og basale livsvilkår spiller en fremrædende rolle, mens magtapparatets formelle indretning ikke ofres synderlig opmærksom-

hed. Det er én af fremstillingens asymmetrier. Men der er også andre, som har mindre indlysende årsager. Det gælder eksempelvis den omfangsmæssige disponering af stoffet, som er temmelig skæv. Beskrivelsen af tiden inden 1660 optager således omkring 220 af værkets i alt 340 tekstsider. Selve statsomvæltningen af de dertil knyttede omstændigheder optager omkring 30 sider, mens de resterende 40 år af århundredet afhandles på kun 90 sider. Fremstillingen har med andre ord stærk slagside til fordel for Christian 4.s tid, mens den unge enevælde med dens mange betydningsfulde nyskabelser i magtapparatet får en temmelig overfladisk behandling. Det er naturligvis ikke heldigt for balancen, selvom forf. i tråd med sit udgangspunkt godt kan hævde, at enevældens indførelse ikke ændrede synderligt på den menige danskers hverdag. Det skitseagtige i fremstillingen af tiden 1660-1700 understreges imidlertid af, at det gottorpske spørgsmål, som unægteligt var et af tidens mest centrale politiske problemer, slet ikke behandles, men kun nævnes i en billedtekst s. 296.

Dermed er vi fremme ved den tredje iøjnefaldende skævhed i fremstillingen, nemlig den næsten totale negligering af udenrigspolitikken. I den programerklæring, hvormed værkets hovedredaktør indledte seriens første bind, står at læse, at den ny Danmarkshistorie skal »lægge vægt på at forklare den nordiske og europæiske baggrund for udviklingen og begivenhederne i fortidens og nutidens Danmark.« Det er jo en prisværdig målsætning i vore europæiske tider; men den er nu langt fra opfyldt i Scocozzas bind. Den storpolitiske kontekst berøres stort set ikke og østersøproblematikken knap nok. Nederlandske flåder manifesterer sig med mellemrum i danske farvande, men de kunne ligeså godt være kommet sejlen-

de ud af den blå luft. Scocozza gør nemlig intet forsøg på at forklare de storpolitiske sammenhænge, som lå bag.

Efterhånden som fremstillingen nærmer sig århundredets slutning bliver tågesløret over udenrigspolitikken nærmest uigennemtrængeligt, hvilket alene fremgår af den ovenfor påpegede tavshed om det gottorpske spørgsmål. Det er heller ikke særlig velanbragt, at der s. 127 bruges betegnelsen »den europæiske koncert« til karakteristik af den storpolitiske situation omkring 1625. Dette udtryk leder tanken hen på det stormagtssystem, som først langt senere kom til at slå takten i staternes sam- og modspil. Det får så være; det afgørende er imidlertid, at Danmark i Scocozzas udlægning nærmest kommer til at fremstå som en isoleret ø. Derfor lykkes det ham heller ikke at indfange ét af de mere betydningsfulde aspekter af 1600-tallets historie, nemlig Danmarks og Nordens stadig tættere integration i det øvrige Europa, økonomisk, politisk og militært. Netop denne proces var, om noget, afgørende for landet og dets indbyggere helt ud i den fjerneste landsby.

Denne berøringsangst over for Europa eller væren sig selv nok-holdning giver hele bindet et sært anstrøg af sognehistorie, og det kan undertiden være ganske vanskeligt at acceptere en sådan fremstilling som en dækkende fortolkning af Danmarks historie i den spirende statsræsons tidsalder. Lukketheden er imidlertid en logisk konsekvens af Scocozzas prioriteringer, som også i det stykke minder en del om Erik Arups.

Fremstillingen er båret af sproglig snilde og faglig omhu. Konkrete fejl er derfor sjældne, uanset at der, som anført, godt kan udpeges stofmæssige mangler. Det er imidlertid svært at forstå, hvorfor Købstadsforordningen

1619 ikke skal nævnes i forbindelse med Christian 4.s merkantilistiske eksperimenter (omkring s. 90). Den erobrede bjergside med Tillys kanoner, som omtales i billedteksten s. 137, skyldes en fejloversættelse af den tyske tekst. Tillys kanoner stod på samme højdedrag under hele slaget ved Lutter am Barenberg. Kongens ret til frit at vælge rigsråder var allerede i 1645 blevet begrænset, således som det rigtigt fremgår s. 164. Derfor er det misvisende, når det s. 188 formuleres, som om der først skete indskrænkninger med 1648-håndfæstningen. Det er heller ikke korrekt, at »den danske adel« – som det udtrykkes s. 189 – med håndfæstningen 1648 havde skaffet sig en enestående fortrinstillig. Sejrherrerne var standens øvre echeloner, hvorimod den menige adel mistede indflydelse. Det gælder i det hele, at Scocozza nok er for tilbøjelig til at opfatte adelen som en homogen gruppe. Realiteten var tværtimod, at standen ved århundredets midte var spaltet i flere indbyrdes stridende økonomisk-politiske interessegrupper. Skildringen af Sehesteds fald (s. 190-93) hænger ikke alt for godt sammen. Scocozza kan tilsyneladende ikke rigtig bestemme sig for, om angrebet mod Norges statholder førtes af kongen eller af rigsrådet. I beskrivelsen af den bornholmske opstand mod den svenske besættelsesmagt (s. 225) ses helt bort fra Ebbe Gert Rasmussens ganske vist ikke uproblematisk nyfortolkning i *Dette gavebrev* fra 1982. Det burde vel også være nævnt s. 227, at Karl 10. Gustav døde, hvilket trods alt havde en vis betydning for fredsprocessen. Indkaldelserne til stændermødet 1660 udgik den 5. august og ikke den 2. som nævnt s. 234. Det er vel også lidt af en tilsnigelse at henregne Kancelliet til de nyoprettede kollegier, således som det sker s. 249, og endelig er det uklart, hvilket

hyldestdigt, der hentydes til i billedteksten s. 318.

Ovenstående bemærkninger skal ikke skjule, at Scocozza's bind i mange henseender er spændende og interessant. I stilistisk henseende er det eminent. Det rummer mange nye indsigter og tolkninger – ikke mindst om den begyndende kapitalmægts rolle – men om det også kan betragtes som en dækkende beskrivelse af Danmarks historie i det 17. århundrede, er straks mere tvivlsomt. Læst sammen med de modsvarende bind af universitetslærebogen, som præsenterer de grundlæggende strukturanalyser er det imidlertid udbytterigt og givende. Læst for sig selv er det især fornøjeligt.

Illustrationsmateriale, som Charlotte Appel også her har stået for, er fremragende – mange nye og smukke illustrationer, som fint understøtter teksten. Eneste indvending er, at billedmaterialet er så rigtoldigt, så smukt og så rigeligt, at det undertiden truer med helt at stjæle øjmærksomheden fra teksten. Men der skal Charlotte Appel ikke klandres for – tværtimod.

1700-tallet

Om Ole Feldbæks bind kunne man for så vidt indskænke sig til at konstatere, at det bare er fremragende – en respektindgydende tour de force gennem oplysningsårhundredet. Den righoldige fremstilling kan imidlertid nok fortjene en mere indgående vurdering end den, der kan rummes i et sådant summarisk smagsdommerudsagn.

Der er tale om en populær oversigtsfremstilling i dette udtryks bedste forstand. Den bæres vel ikke af en enkelt grundtese som Wittenauff's, og sprogligt set løfter den sig kun sjældent som Scocozza's; men den berer til gengæld alle de kendemærker, som tilsammen udmærker god populær historieskrivning: Suverænt overblik, respekt for

detaljen, velbegrundede konklusioner og total beherskelse af stoffet i dets mange facetter – alt fremlagt i en saglig og nøgtern sprogstil. Bindet viser det professionelle håndværk, når det er bedst, og man færdes fuldkommen tryk i Feldbæks selskab på rejsen gennem 1700-tallets på én gang velkendte og alligevel mærkeligt fremmedartede verden. Dette bind har ikke haft særskilt billedredaktør, idet Feldbæk selv har stået for fremskaffelsen af illustrationsmaterialet, som i kvalitet og originalitet ligger fuldt på højde med de to foregående binds billedstof.

Selv om bindet vel ikke kan siges at have en egentlig grundlæggende tese, bygger det alligevel på en bærende idé om, hvad der repræsenterede forandringens dynamik. Grundtanken formuleres allerede s. 14 således: »Denne fremstilling har ikke til hensigt at ignorere de fremtrædende skikkelser og de markante begivenheder, der altid vil være en del af historien. Men den søger at forskyde vægten, for i højere grad at give plads for de materielle vilkår og muligheder. Og den søger at forstå 1700-tallets mennesker i et langt og sejt udviklingsforløb, der grundlæggende bestemte deres liv og muligheder, men som de ikke selv magtede at overskue og forstå.« Omdrejningspunktet i Feldbæks fortolkning er med andre ord de materielle vilkår, og grundopfattelsen er, at det var ændringer i disse – naturbestemte eller menneskeskabte – som forandrede samfundet. Årsagerne til samfundsforandringer er først og fremmest ændringer i produktionsvilkårene.

Fremstillingen er opbygget i nøje overensstemmelse med denne grundopfattelse. På det helt overordnede niveau falder den i to hoveddele, nemlig en præsentation af det danske samfund, som det tog sig ud i århundredets første halvdel (»Det gamle samfund«, s. 15-204), og en karakteristik af det nye

samfund, som gradvis tog form i løbet af århundredets sidste halvdel (»Det nye samfund«, s. 205-358). Første hovedafsnit indledes med en beskrivelse af produktionsgrundlaget – landskabet – hvorefter produktionsforholdene og samfundsstrukturen behandles. Dernæst karakteriseres de politiske magtstrukturer, og disses indflydelse på produktionsvilkårene vurderes. Der rundes af med et par mentalitetshistoriske afsnit om kirke, skole, oplysningstanker og kulturpolitik med solidt udblik til Europa. Hovedsagen i andet hovedafsnit er naturligvis landboreformerne og den florissante handel, som vurderes i snæver årsagsmæssig sammenhæng med den økonomiske højkonjunktur og væksten i befolkningstallet fra midten af århundredet.

Kort udtrykt er Feldbæks samlede konklusion (s. 359-65), at det nye, forandrede samfund, som tonede frem ved århundredets slutning, kun i begrænset omfang kan forklares ved, at »kongen bød«. I langt højere grad var det resultat af forandringer nede fra og ude fra – af højkonjunktur, befolkningspres og langsomt ændrede organisationsformer i det altdominerende landbrugserhverv. Det enevældige styres vigtigste indsats i dette forløb var ikke, at det »bød«, men tværtimod at det udviste klog tilbageholdenhed, skabte rimelig retssikkerhed og sikrede fred. I modsætning til megen ældre mytologi tegnes altså her billedet af et ikke-intentionslystent enevældigt styre. Efter bedste evne – og den var ganske stor – red det med på den store forandringens bølge, som i sidste halvdel af 1700-tallet rullede hen over det danske samfund. Med denne tolkning opsummerer Feldbæk stort set alle de mange delresultater, som de seneste årtiers landbo-, handels- og administrationshistoriske forskning har frembragt, og som han selv har ydet væsentlige bidrag til. Der-

med lever bindet på det smukkeste op til den programmerklæring for hele værket, som hovedredaktøren formulerede i første bind.

Omsider har vi her en populær fremstilling af 1700-tallets historie, som har frigjort sig helt fra den klassiske landbohistories myter om den undertrykte fæstebonde og den tyranniske herremand. Med stor sanerende virkning er udgangspunktet tværtimod, at både bønder og godsejere som hovedregel opførte sig økonomisk rationelt, og at relationerne mellem de to parter bedst forstås under denne forudsætning. Bindet fremlægger derfor omfattende revideringer af vilkårene i det danske landbosamfund, men udpeger samtidig to nye tabergrupper, nemlig husmændene og de jordløse landarbejdere. Det var især dem, som kom til at betale reformernes tunge pris. Vi får også punkteret myten om Norges undertrykte stilling i Helstaten, og ikke mindst bringes den florissante handel og dens intrikate finansielle mekanismer for alvor ind i billedet. Det samlede resultat er et i bedste forstand nyt og sammenhængende billede af 1700-tallets danske historie, hvori også de omfattende bevidsthedsmæssige forandringer indgår som et naturligt led.

Under de valgte indfaldsvinkler er Feldbæks fremstilling så overbevisende gennemført, at man vanskeligt kan erklære sig uenig i dens hovedlinier – hvilket dog ikke udelukker, at det trods alt er muligt at gribe ham i mindre unøjagtigheder. Det må vel således betragtes som lidt af en tilsnigelse, når det i billedteksten s. 9 anføres, at den danske enevælde efter Kongeloven skulle »vare til tidernes ende.« Den deri indeholdte magtoverdragelse gjaldt vel kun den kongestamme, som udsprang fra Frederik 3. S. 29 anføres, at vordenskabets herskede »På øerne«. andre steder præciseres det korrekt, at ordningen

udelukkende omfattede den sjællandske øgruppe. Et par sider længere fremme anføres »Christian 5.s rangforordning fra 1680«, som om det var den første i sin art – den første rangforordning daterer sig til 1671. Det er nu at sætte sagen meget på spidsen, når det s. 41 hævdes, at 1700-tallet i Danmark bestod af 700 private gødsere, som blot havde fyrste og forsvar fælles, og når det i forlængelse deraf (s. 124) påstås, at der reelt ikke eksisterede en lokaladministration i Danmark ved 1700-tallets begyndelse. Selv i den indre tilspidset form holder dette synspunkt vist ikke for en nærmere efterprøvning. I forbindelse med omtale af Kongeloven (s. 109) forekommer nogle betragtninger om lovens manglende hensyntagen til, at en tronfølger kunne være sindssyg. De genfindes med næsten samme ordvalg i Scocozzas bind (s. 284), hvorfor redaktøren uden skæmme kunne have strøget dem et af stederne. Vurderingen af Frederik 4.s testament s. 120 er forældet efter Birgit Bjerrre Jensens nylige omdatering af det.

Egentlige fejl, herunder trykfejl, er der kun få af. Derfor er det dobbelt ærgerligt, at den fede afsnitstitel s. 15 lyder »Den gamle samfund«. De gode Aabenraa-borgere vil sikkert være kedte af at se deres by stavet Åbenrå s. 46. Det er slet ikke så ligetil at se, at den s. 153 afbildede pengeseddel er en femrigsdalerseddel, sådan som billedteksten hævder. Billedet viser grangiveligt en énrigsdalerseddel. Det må ligeledes være en lapsus, når det s. 200 omtales udbruddet af Den spanske Arvefølgekrig 1740 – det er den østrigske ditto. Endelig er det ikke nemt at få ordentlig sammenhæng mellem signaturforklaring og korttegning s. 15.

Når man som anmelder forfalder til at opnotere bagateller som ovenstående, er det som regel et sikkert tegn på, at der ikke er noget særligt at udsætte

på substansen i fremstillingen. Det gælder ganske rigtigt også i dette tilfælde. Feldbæk har efter nærværende anmelders vurdering leveret en forbilledlig klar og vel tilrettelagt fremstilling af 1700-tallets historie. Den udmærker sig ved afklarethed på det overordnede fortolkningsplan og nøjagtighed i detaljen og tager desuden behørigt hensyn til, at Danmark også den gang var en del af Europa. – I billedteksten på s. 368 betegner Feldbæk Edvard Holm som grundlæggeren af det videnskabelige studium af 1700-tallets Danmark. Sammenholdt med Feldbæks øvrige omfattende produktion viser det foreliggende bind, at Holm nu har fået sig en værdig afløser.

Tre Danmarkshistorier

De her omtalte bind repræsenterer tre vidt forskellige bud på, hvad Danmarkshistorie er for en størrelse. Redaktionen har givet forfatterne relativt frie hænder og har ikke opstillet noget emnemæssigt minimumskrav til en danmarkshistorisk fremstilling, hvorfor forfatterne har kunnet prioritere – og også bortvælge – stofområder efter eget skøn.

Denne frihed har de, som det vil være fremgået, administreret meget forskelligt. Wittendorff har benyttet den til en hidtil uset opprioritering af men-

talitetshistoriske aspekter på bekostning af andre, mere traditionelle sider af Danmarkshistorien med en deraf følgende underbelysning af det 16. århundredes sidste halvdel som resultat. Scozza har haft frie hænder til med stor konsekvens at lægge sin moderniserede arupske fortolkningsmodel til grund – med det resultat, at udenrigs- og sikkerhedspolitik nærmest lades ubehandlet. Også han har fået lov at overbetone sit århundredes første halvdel på bekostning af sidste. Kun i Feldbæks disciplinerede fremstilling tilgodeses også alle de aspekter, som traditionelt anses for at høre med i en Danmarkshistorie, og kun her finder man en ordentlig balance i den kronologiske disponering af stoffet. Hans bind er derfor nok det af de tre, som kommer nærmest på den traditionelle, afbalancerede fremstilling. For alle tre bind gælder det imidlertid, at deres forfattere har noget på hjerte, og at de evner at formulere deres tanker og ideer på læseværdig måde. Alene derfor er der god grund til at glæde sig over disse tre kvalificerede bud på vort lands historie, selv om de ifølge sagens natur kun kan blive bud. Sådan må det imidlertid nødvendigvis være i en pluralistisk tidsalder som vor. Vi kan så med hovedredaktøren glæde os over, at budene er blevet så kvalificerede og tankevækkende som her.